

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(Շար.)

Ը.

Առանց պարտականութեան գաղափարի բարոյականը հասկանալի չէ. իսկ առանց երկրորդի մը՝ պարտականութիւն գոյութիւն չունի։ Այդ երկրորդը հաւաքականութիւնն է։ Որով առանց հաւաքականութեան բարոյական գոյութիւն չունի։ Անհատը միեւնակ առնուած, բնութեան մէջ, բարոյականութեան գաղափար չալիսի ունենար, ամէն բան թշնամի պիտի ըլլար անոր, ինչպէս վայրի կենդանիներու մէջ։

Որով անհատի ներքին կոիւր, զոր կը կոչենք բարիի եւ չարի, կամ՝ զգացումի եւ բանականութեան կոիւր, եսի եւ հաւաքականութեան ստեղծած բարոյականի միջեւ տեղի ունեցող կոիւրն է իրականին մէջ։

Կրօնները իրենց խիստ քննադատներն ունեցած են, որոնք նոյն իսկ չափազանցութիւններու գացքեր են։ Բայց շատ քիչ են որ յանդգնած են բարոյականը քննադատել։ Բոլորին կողմէ ընդունուած սրբութիւն մըն է ան։ Կը նշանակէ մարդիկ ո՛րքան կարեւորութիւն տուեր են հաւաքականութեան, որ զայն կարելի դարձնելու համար ստեղծեր են բարոյականը։ Հաւաքականութեան շողախն է ան։

Հաւաքական կեանքով ապրող կենդանիներու մէջ իսկ կը տեսնենք նոյն բանը։ Անոնք գեղեցիկ օրինակներ տուած են ծնողական սիրոյ եւ միջեւ անձնագոհութեան տարած են զայն։

Հաւը ա՛յնքան վախկոտ է երբ մայր

չէ. իսկ ո՛րքան քաջ եւ յանդուգն, երբ իր ձագերը պիտի պաշտպանէ։ Ան ի՛նչպէս ուշագիւր կը հետեւի ամէն վայրկեան եւ վտանգի մը պարագային կը վազէ անոնց օգնութեան։ Կենդանիներու կեանքէն կան ախպէս անհամար օրինակներ։

Ճիշդ չէ նախնական մարդիկը կոչել վայրենիներ եթէ այդ բառով կը հատկանք ոչ մէկ սրբութիւն ունեցող։ Անոնք ունէին իրենց բարոյականը։ Անոնք միայն ցեղական կազմակերպութիւն ունէին։ Յեղն էր իրենց հաւաքականութեան սահմանը։ Անկէ դուրս ամէն բան թշնամի էր։ Անոնց բարոյական ըմբռնումը իրենց հաւաքականութեան սահմանին չափ էր միայն։

Ճիշդ է որ առանց կառավարութիւններու, միայն բարոյականի ուժով, միլիոններով ժողովուրդ կառավարել անկարելի է, բայց ճիշտ է միեւնոյն ատեն որ բարոյականը փոփոխութիւններ մոցուցած է ժողովուրդներու կեանքին մէջ դարերու ընթացքին։

Հին հուտկարանի Յիսուայ Գիրքը որոշ ցոյց կուտայ ամէն դարերու բարոյական ըմբռնումը։ Իսրայէլի ժողովուրդը Յիսուսի առաջնորդութեամբ Յորդանանը կ'անցնի, գալու գրաւելու համար Քանանու երկիրը, զոր խոտացեր էր սալ իրեն Նօվամն։ Երկրորդն է այն առաջին քաղաքը, որ իրենց ճանապարհին վրայ կը գտնուի։ Երբ Իսրայէլացիք կը գրաւեն Երիքովը «բոլոր քաղաքին մէջ եղող ալր եւ կին, երիտաւոր եւ ծեր սուրի բերնէ անցընելով կը

կորսնցնեն» (Գլ. 2. հմբ. 21): Միայն պոռնիկ կլին մը Ռախաբն է որ, իր ազգականներով, կ'ազատի այդ սպանդէն, որովհետեւ ան իրենց ղրկած լրտեսները պահեր էր: Այսպէս քանի մը բացատրութիւնով, անոնք կը ջարդեն Բանանու երկրին մէջ բնակող գրեթէ բոլոր ցեղերը, իրենց թագաւորներով եւ բոլոր ժողովուրդով. «Եւ Յեսու բոլոր լեււալին, հարաւալին, գաշաւալին ու լեււներու տակ եղած երկիրները եւ անոնց բոլոր թագաւորները զարկաւ, ու մէկը ողջ չեթողուց, հապաւումէն շնչաւորը մեռցուց, ինչպէս Իսրայէլի Տէր Աստուածը պատուիրեր էր» (Գլ. 6. հմբ. 40):

Երբ Իսրայէլի ժողովուրդը, նախնական ջրջաններու մէջ, բարոյականի մասին այսօրէն նեղ ըմբռնում ունեցած է, միեւնոյն ըմբռնումը ունեցած պէտք է ըլլան բոլոր նախնական ժողովուրդները: Պատմութիւնն ալ միեւնոյն բանն է որ կ'ապացուցանէ:

Վերջին պատերազմին Եւրոպայի մէջ շատ մը քաղաքներ վրաւուեցան, բայց պատերազմիկները անոնց բնակչութիւնը սուրէ չանցուցին: Կը նշանակէ ժամանակը փոփոխութիւններ մտցուցած է բարոյական ըմբռնութիւններու մէջ, գէպի լաւագոյնը:

Բարոյականը իր այս աշխատանքին մէջ եթէ ոչ ստեղծած, գոնէ օգնութեան կանչած է կրօնը եւ յետագային գրականութիւնը, իր շատ մը ձեւերուն տակ: Կրօնը բարոյականի ծիսական մասն է: Ան իր քաղաքով, գոթութեամբ եւ արքայութիւնով, տեսանելի եւ անտեսանելի ուժերով աշխատած է կարելի ընել բարոյական օրէնքներու գործադրութիւնը կեանքի մէջ:

Բոլոր թաղուները իրենց ժամանակին ընկերութեան համար պահանջներ եղած են: Առանց այդ պահանջին ոչինչ պիտի ստեղծուէր: Յետոյ երբ այդ պահանջները անցեր են, թաղուներն ալ անհետացեր են: Հին տուն հազարդակցութեան գոտարութիւններու պատճառով, երբ աշխարհն զլծ-

ուար էր կառավարելու գործը, թաղուները անսահման օգտակարութիւն ունեցած են:

Որքան իրաւունք ունինք կարծելու որ թաղուն հիմն է կրօնին, նոյնքան իրաւունք ունինք մտածելու որ ան բարոյականի ստեղծած պահանջի արդիւնքն է: Թաղուի հիմը արդիւնքն է, որով ան ենթագրել կուտայ բարոյական պարտաւորութիւն մը:

Քիչ վերը Յեսուի գրքէն բերուած օրինակէն շատ որոշ կ'երեւայ, երբ կ'ըսէ՝ «Ինչպէս Իսրայէլի Տէր Աստուածը պատուիրեր էր», թէ ինչպէս այդ կրօնական ըմբռնութիւնները գործնական կեանքի կը ծաղայեցնէին մարդիկ:

Այս է պատճառը դարձեալ որ հին դարերուն, նախնական ժողովուրդներու մէջ, քաղաքական եւ կրօնական իշխանութիւնները կեդրոնացած են եղեր մէկ անձի վրայ:

Այն բարոյական պարտաւորութիւնները, որոնք ժամանակին կրօնական պարտականութեան կամ բարեգործութեան ձեւին տակ կ'ըլլային, անոնցմէ շատերը այսօր արդէն օրէնքի կարգ անցած են: Կը նշանակէ կառավարութիւնները կամաց կամաց կը կիրարկեն զանոնք կեանքի մէջ:

Ինչպէս որ մարդիկ լեզուն ստեղծեր են, հաւաքականութիւնը աւելի գործնական հիմերու վրայ դնելու, այնպէս ալ ստեղծեր են բարոյականը, տեսակ մը սրբութիւն, գալիս կարելի դարձնելու համար:

Թ.

Առանց հաւաքականութեան ոչ միայն կարելի չպիտի ըլլար քաղաքակրթութիւն ստեղծել, այլ նաեւ անհրաժեշտութիւն մըն է ան մարդուն համար: Ան ոչ միայն չի սակսեցներ մարդոց երջանկութեան չափը, կ'աւելցնէ ալ: Եթէ ան սակսեցնէր մարդոց երջանկութիւնը, կազմալուծուած կ'ըլլար այդ հաւաքականութիւնը ու մարդիկ քաջուած կ'ըլլային լեռները կամ տնապատները, ճգնաւորներու պէս, առանձնացած կեանք մը ապրելու: Ընդհանրապէս

ան կ'ընդարձակէ իր սահմանները հետզհետէ:

Մարդիկ իրենց նախնական վիճակին մէջ իսկ շատ մը պահանջներ ունին: Այդ պահանջներուն գոհացում տալու ճիգն է գանոնք քաղաքակրթութեան մղող ուժը: Հաւաքականութիւնն է որ կրնայ գոհացում տալ այդ պահանջներուն:

Ոչ ոք պիտի ուզէր ապրած ըլլալ նախամարդոց շրջանին, երբ մերկ էին անոնք, անոնց բնակարանը որջէ մը տարբերութիւն չունէր, երգը աղաղակ մըն էր եւ պարը ոստոստում մը միայն: Հին դարերու մէջ, երեւակայեցէք մարդը քարի մը տակ, գիշերուան ամայութեան եւ թանձր խաւարին մէջ, միմիայն, միմիայնակ, կէս-քուն կէս-արթուն կը հսկէ իր կեանքին վրայ, ամէն վայրկեան սպասելով թշնամիի մը գալուն: Կարելի՞ է արդեօք բազմատուութեան եզր մը գտնել քաղաքակրթեալ վիճակի հետ, ուր կեանքի տպահովութիւնը աւելի դրական է:

Եթէ առարկուի որ այն ատեն գիտակցութիւնը կը պակսէր, այդ բանն իսկ փաստ մըն է այսօրուան վիճակի լաւագոնութեան:

Ճիշդ է որ հաւաքականութեան մէջ անհատի բացարձակ ազատութիւնը պայմանաւորուած է ուրիշներու ազատութիւնով, բայց այդ բացարձակութիւնը կիրք կը դառնայ, որով փնտաւար նոյն ինքն անհատին:

Ֆաուսթը, երբ դեռ տարուած չէ Մէֆիսթօէն, կ'ըսէ անոր. «Ի՞նչ կ'ուզես ապրիմի, համազամ կերակուրնե՞ր, որոնք չեն կշտացներ, ոսկի՞, որ ձեռքերէ կը հոսի ինչպէս անգիկը, բազդախա՞ղ, որուն մէջ երբեք կարելի չէ շահիլ. երիտասարդ աղջիկնե՞ր, որոնք իրենց սիրականներու գրկին մէջ ուրիշներու աչք կ'ընեն. պատի՛ւ, վայլուն խաբկանք մը որ օգերեւոյթի պէս կ'անհետանայ»:

Այդ բոլոր անձնական հաճոյքները փոխական երջանկութիւն չեն կրնար ապահովել: Անոնք սահման եւ վերջ չունին:

Մարդիկ անոնց մէջ չափազանցութեան կ'երթան, ու այդ չափազանցութիւնը կը դառնայ կիրք: Կիրքը կը տանի դէպի քայքայում եւ կործանում:

Ֆաուսթի յոռետեսութիւնը իրաւացի է, երբ նկատի ունենանք անձնական հաճոյքները: Որովհետեւ այդ անձնական հաճոյքներու գոհացումը իրեն հետ կը բերէ անհամար նոր պահանջներ, որոնք անկարելիութեան կը բաղխին:

Իայց անձնական հաճոյքներէն դուրս կայ անանձնական ուրախութիւնը, որ Մէֆիսթօի թագաւորութեան մէջ չի գտնուիր եւ որ սակայն այսօրուան քաղաքակրթուած մարդուն նոյնքան հաճոյք կը պատճառէ, որքան անձնականը եւ կիրք չի դառնար: Ան բարձր բարոյականն է:

Ժ.

Ինչպէս որ ազգային հաւաքականութեան մէջ ընտանիքը իր անկախութիւնը կը պահէ, նոյնպէս ազգութիւնը, աւելի մեծ հաւաքականութեան մը մէջ, բնական կերպով պիտի պահէ իր ներքին ինքնավարութիւնը: Կան ընտանիքներ, որոնք քանի մը դարու անցեալ կը հաշուեն իրենց ետին: Ո՛րքան ուրեմն ազգային հաւաքականութիւնները տեւական պիտի ըլլան:

Այսօրուան բացարձակ անկախութիւնը երբեք ալ գրաւական մը չէ վաղուան շարունակութեան: Ո՛ւր են հին ազգերը, որոնք ուժեղ պետականութիւններ ստեղծեցին:

Նոյն իսկ աւելի առաջ երթալով կարելի է ըսել որ ուժեղ պետականութիւն մը մօտալուտ վերջաւորութեան ազդարար զանգն է:

Ինչպէս հարստութիւնը, անհատի քով, քանի մը սերունդ յետոյ իրեն հետ կը բերէ թուլացում եւ քայքայում, նոյնպէս ուժեղ պետականութիւնը վիճքը բաղկացնող անհատականութիւններու թուլացումին պատճառ կ'ըլլայ: Երբ պետականութիւնը ուժեղ է, անհատները այլ եւս կ'օգտուին

այդ հաւաքական ուժէն, առանց մեծ ճիգ թափելու: Անհատներու այդ թուլացումը, սերունդներ յետոյ, կը ստեղծէ հսկայ պարապ մը: Օր մըն ալ կը փլչի պետական մեծակառոյց շէնքը այդ պարապութեան վրայ: Այսպէս կ'երթան ազգերը անվերադարձ, պատկանելով միայն պատմութեան:

Ուրեմն ուժեղ պետականութիւն մը երբեք ալ գրաւական մը չէ ազգի մը սեւականութեան: Ան ազգայնամոլութիւն կը ծնի եւ թիւ ազգայնականութիւն մը աւելի շատ իրեն կը վնասէ, քան ուրիշներու:

Մեծ հաւաքականութեան մը մէջ բոլոր ազգերը հաւասար պիտի ըլլան, մենաշնորհեալներ չպիտի գտնուին, որով բոլորը բնականոն պայմաններու մէջ պիտի շարունակեն աշխատիլ եւ ստեղծագործել եւ պահել իրենց ազգային գիմագիծը:

Ինչպէս որ անհատականութիւնը պէտք է պահել իր ներքին ինքնավարութիւնով՝ սեփականութիւնով, նոյնպէս ազգութիւնը պէտք է պահել, որովհետեւ անոնք մղիչ ուժեր են յառաջդիմութեան:

ԺԱ.

Այսօրուան կարգ ու սարքը, դարեր յետոյ, նոյն վիճակին մէջ չպիտի մնայ, ամէն բան պիտի փոխուի. ինչպէս փոխուեր է մինչեւ այսօր:

Այդ փոփոխութիւնը եղեր է, մինչեւ հիմա, ձգտում աւելի մեծ հաւաքակալութեան: Պատճառ մը չկայ որ միեւնոյն բանը չկրկնուի ասկէ յետոյ ալ: Այդ փոփոխութեան ենթարկուող առաջին երկրամասը պիտի ըլլայ, հաւանաբար, Եւրոպան:

Վերջին ընդհանուր պատերազմին մասնակցող պետութիւնները մեծամասնաբար քրիստոնեաներ էին: Ոչ միայն քրիստոնեաներ էին, այլ միեւնոյն դաւանանքը ունեցող բոլորական Գերմանիան կռուեցաւ բողոքական Ամերիկայի դէմ: Կաթոլիկ Աւստրիան կռուեցաւ կաթոլիկ Ֆրանսայի դէմ: Որով պետականութիւն ունեցող ժո-

ղովուրդներու ճակատագրական խնդիրներու կարգաւորումի մէջ կրօնները երկրորդական դեր կը կատարեն:

Յեղային զգացումն ալ մեծ նշանակութիւն չունի: Անկլօսաքսոն Գերմանիան եւ Անգլիան պատերազմեցան իրարու դէմ: Սլաւական արիւն կրող Պուլկարիան չվաւանեցաւ պատերազմելու Ռուսիոյ դէմ, երէկուան իր ռիւերիմ՝ թշնամի թուրքին հետ կողք կողքի: Որով հաւանական չէ որ այդ հաւաքականութիւնը երթայ ցեղական աստիճանաչափով, կազմելով, օրինակի համար, սլաւական ցեղերու, կամ լատինական ցեղերու միութիւններ:

Կը նշանակէ կրօնական եւ ցեղական զգացումէն աւելի զօրաւոր ուժ մը կայ, որ ուղղութիւն կուտայ պետութիւններու շարժումներուն: Տնտեսականն է ան:

Քանի որ պետութիւնները գործունէութեան մղող ուժը տնտեսականն է, միութիւնով արդեօք անոնք կը շահին թէ կը կորսնցնեն տնտեսապէս: Այս հարցումին երկու պատասխան կարելի է տալ: Զէ՞ որ այդ միութիւնով միջպետական պատերազմները վերջ պիտի գտնեն, եւ չէ՞ որ ներկայ ժամանակի պատերազմներն ալ պետութիւններու տնտեսական կեանքը կը քանդեն: Ապացոյց՝ վերջին համաշխարհային պատերազմը եւ Եւրոպայի այսօրուան տնտեսական քայքայուած վիճակը:

Նոյն իսկ այդ միութիւնը, տնտեսական տեսակէտէն, անհրաժեշտ ալ է: Ծարտարարութեան մրցումն է որ կայ, համաշխարհային հրապարակներու վրայ, եւրոպական ազգերու եւ մասնաւորապէս Միացեալ Նահանգներու միջեւ: Վաղը այդ մրցումը շատ աւելի շեշտուած պիտի ըլլայ: Եւրոպական պետութիւնները, առանձին առնուած, ի՞նչպէս պիտի կրնան չափուիլ Միացեալ Նահանգներու տնտեսական գիտակցութեան հետ. Եւրոպան միացած ուժերով հազիւ թէ կարելի ընէ այդ բանը:

Աւատականութիւնը, որ աւելի փոքր հաւաքականութիւն մըն էր, տեղի տուաւ՝ հաղորդակցութեան միջոցներու բազմա-

ցումին եւ անտեսական վտխոխութիւններու պատճառով: Այսօր ալ միեւնոյն բանը անհրաժեշտ է, եթէ կ'ուզենք աւելի մեծ հաւաքականութիւն մը ստեղծել: Եւրոպան այդ պայմանն ալ կը լրացնէ:

Ֆրանսան որ տակէ երկու հարիւր տարի առաջ կազմեր էր ուժեղ կայսրութիւն մը, աւելի ընդարձակ էր, քան այսօրուան Եւրոպան: Այն տոտէն Ֆրանսայի մէկ ծայրէն միւսը կտրելու համար շաբաթներ պէտք էին: Այսօր Եւրոպան կտրել անցնիլը օրերու խնդիր է: Կը նշանակէ այսօր վարչապէս Եւրոպան կառավարելը աւելի դիւրին է, քան երկու հարիւր տարի առաջուան Ֆրանսան:

Եւրոպան տարածութեան տեսակէտէն Միացեալ Նահանգներէն շատ մեծ տարբերութիւն չունի: Հիւսիս. Ամերիկան անբաժանելի միութիւն մը կը ներկայացնէ: Պատճառ մը չկայ որ նոյն բանը չընէ Եւրոպան. քանի որ հաղորդակցութեան նոյն քան դիւրատար միջոցներ ունի:

Երբ հին դարերու պատմութեան մասին կը խօսինք, կրնանք ըսել եգիպտական քաղաքակրթութիւն, կամ յունական քաղաքակրթութիւն: Այսօր դժուար է ըսել անգլիական կամ ֆրանսական քաղաքակրթութիւն: Բնականաբար իւրաքանչիւր ազգ, առանձին առնուած, իր բնորոշ դիմագիծը ունի, բայց այդ քաղաքակրթութիւնները այնքան փոխ առած են իրարմէ եւ խառնուած իրարու, որ դժուար է ըսել ո՛ր կը սկսի ֆրանսականը եւ ո՛ր կը վերջանայ անգլիականը: Դարեր յետոյ երբ պատմագիրները խօսին մեր դարաշրջանի քաղաքակրթութեան մասին, պիտի կոչեն զայն Եւրոպական քաղաքակրթութիւն:

Որով եւրոպական ժողովուրդներու միջեւ իրական հակադրութիւն չկայ: Եւրոպան ամէն պայման կը լրացնէ, ունենալու համար իր Միացեալ Նահանգները: Եթէ շեշտուած ազգային պետականութեան գաղափարականը քիչ մը ուշացնէ, վաղը կեանքի պահանջները անհրաժեշտ պիտի դարձնեն զայն: Մասնաւորաբար Անգլիան

իր դիրքին եւ անտեսական պայմաններու բերումով, նախաձեռնարկ պիտի ըլլայ այդ բանին:

ԺԲ.

Հաւանաբար Ամերիկաներն ալ շուտ պիտի ենթարկուին փոփոխութիւններու: Հին շեշտուած ազգայնութիւն մը չկայ, որպէս զի արդեւք ըլլայ ամերիկեան ժողովուրդներու անկաշկանդ շարժումին: Յետոյ իրենց դիրքին պատճառով հաւանական չէ որ այնքան պատերազմներ ունենան, որքան Եւրոպան: Այդ պատերազմները, բնականաբար, արդեւք են արագ յառաջդիմութեան:

Հարուստ երկրամասեր են անոնք, բարեբեր հողերով եւ անսահման տարածութիւնով: Հողի բարեբերութիւնը իրեն պիտի քաջէ նոր բազմութիւններ, որոնք իրենց կարգին պիտի կերտեն նոր քաղաքակրթութիւն մը: Այսպէս ստեղծուած քաղաքակրթութիւնները հետզհետէ կը մօտենան իրարու եւ պիտի ստեղծեն աւելի սեղմ հաւաքականութիւն մը: Կեանքի անհրաժեշտ պահանջներն են ասոնք:

Ահա թէ ի՛նչ կ'ըսէր Նախագահ Քուլիճ համամերիկեան առեւտրական համաժողովին խօսած ճառին մէջ. «1913էն մինչեւ 1925ը, Միացեալ Նահանգները գնած են հարաւ - ամերիկեան ամբողջական արտածումին 40 %ը, այսինքն երկու անգամ աւելի քան Մեծն Բրիտանիոյ բաժինը եւ գրեթէ 30 % աւելի, քան Մեծն Բրիտանիոյ, Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ բաժինները միացած»:

«1900ին, ան շարունակած է, Լատին Ամերիկան ներածած է Մեծն Բրիտանիայէն մօտաւորապէս այնքան, որքան Միացեալ Նահանգները եւ Գերմանիան միասին, եւ 1913ին ան կը շարունակէր ներածել Մեծն Բրիտանիայէն եւ Գերմանիայէն, առանձին առնուած, աւելի քան Միացեալ Նահանգները: Բայց անկէ ի վեր Միացեալ Նահանգները գրաւեցին առաջին տեղը

հարաւամերիկեան հերածումներուն մէջ: Նախագահը մասնաւորաբար ընդգծեց որ համամերիկեան միութեան մէջ Միացեալ Նահանգներու բոլոր ընկերակիցները բացարձակ հաւասարութեան վրայ կը դառնուին եւ թէ չիւս. Ամերիկայի հաստատած քաղաքականութիւնը որ յաճախ ընդգրծուած է, պիտի ծառայէ ոչ թէ գոյութեան անոնց աշխատանքը, այլ բնահաւասար գիւրացնելու, ոչ թէ իրենց վրայ վերահսկիչ ըլլալու, այլ համագործակցելու:» (Լը Թան, 5 Մայիս 1927):

Քաղաքակրթութեան ստեղծած հոր փոփոխութիւններու բերումով իսկ պետութիւնները նախ պիտի աշխատին անտեսական միութիւններ կազմել, որոնց անխուսափելի արդիւնքը պիտի ըլլայ քաղաքական միութիւնը, ինչպէս միացեր են այսօր չիւս. Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները:

ԺԳ.

Բնականաբար հման փոփոխութիւններ պիտի կրեն հասեւ երկրագունդի մնացեալ երկրամասերը: Այս բոլորը աշխատանքի եւ ճիւղի արդիւնքը պիտի ըլլայ:

Միջոցն է որ պատճառ կը գառնայ պատերազմի՝ Ժողովուրդներու միջեւ, ըստեղծելով անջատ պետականութիւններ: Մարդիկ օր մը միջոցը այնքան պիտի փոքրացնեն որ գրեթէ ան գոյութիւն չպիտի ունենայ: Պիտի կազմուի միայն մէկ կառավարութիւն, որ պիտի ղեկավարէ միլիառաւոր բնակչութիւն եւ այնքան տարածութիւններ: Հաղորդակցութեան միջոցներու արագացումի եւ գիւրացումի պատճառով, գոյութիւն չպիտի ըլլայ կառավարել այդ հաւաքականութիւնը: Պիտի իրադրութիւն ալ խօսքը որ կ'ըսէ. «Մէկ հօտ մէկ հովիւ»: Այն ատեն միայն պիտի իրադրութիւն կրօններու և ընկերակցութեան այնքան փայտալից երազը:

Ի՞նչ հսկայ ուժ պիտի կրնայ ստեղծել այդ հաւաքականութիւնը, երբ միլիառներ

բով մարդիկ մէկ կառավարութեան տակ գործեն, աշխատանքի բաժանման գրութեան վրայ, առանց իրարու աշխատանք չեզոքացնելու:

Պէտք չէ կարծել որ անկէ ետք այլ եւս ընելիք պիտի չունենան մարդիկ: Զէ՞ որ վերջ եւ ստիճան չունին մարդոց պահանջները եւ քաղաքակրթութիւնը:

Ամենակարեւոր խնդիրը որ պիտի զբաղեցնէ ասպագայ մարդկութիւնը, վառելանիւթի հարցն է, վառելանիւթը որ քաղաքակրթութեան կառքին լծուած ուժն է: Եթէ այսօր մէկ տարուան մէջ մէկուկէս միլիառ թօնօ վառելանիւթ կը սպառեն մարդիկ, ո՞րքան մեծ քանակութիւնով պիտի սպառեն ասպագային: Մէկ տարուան մեր գործածածը անոնց մէկ օրուան պէտքին չպիտի բաւէ: Իսկ երկրագունդի մեր ճանչցած վառելանիւթի պաշարը այնքան ալ մեծ չէ: Շուտ պիտի հասնի ան: Արդեօք օր մը վառելանիւթի պակասէն, իւրը հատած կանթեղի պէս, պիտի շիջանի այս գեղեցիկ քաղաքակրթութիւնը:

—

Շարժումն է որ կայ իրերու եւ երեւոյթներու խորը: Այդ շարժումը մեզի կը հերկայանայ այլապէս ձեւերու տակ: Ինչպէս նիւթին համար ըսուած է որ չի կորսուիր, այլ կը ձեւափոխուի, նոյնպէս շարժումը կամ ուժը չեն կորսուիր, այլ կը ձեւափոխուին: Գիտութիւնը օր մը մեզի պիտի ըսէ որ ելեքտրականութիւնը լոյսի և ջերմութեան վիճակներէն յետոյ ինչ ձեւի տակ կը թաքնուի: Ուժը կը հմանի գերասանին, որ այլեւայլ դերերու մէջ զգեստ կը փոխէ:

Մարդիկ ինչպէս վայրի կենդանիները ընտանեցուցեր են, ընտանեցուցեր են նաեւ այդ ուժերը, անոնցմէ օգտուելու համար: Ասպագային շատ աւելի մեծ համեմատութիւնով կարելի պիտի ըլլայ օգտագործել զանոնք, որովհետեւ երկրագունդի վրայ անսահման կարելիութիւններ կան: Այսպէս

Հսկայական ուժ է որ կը զրկէ մեզի արեւը ամէն օր: Հետզհետէ մարդիկ պիտի գերեզմանն այդ ուժերը, անոնցմէ օգտուելու և հաղարումէկ նոր ստեղծագործութիւններ ընելու:

Արեւի այդ հսկայ ուժը կ'արտայայտուի մասնաւորաբար շագիւցումի տանն: Մեծ քանակութիւնով ջուր կը շագիւցնէ եւ կը տանի հաղարումը մէկը բարձրութիւններու կը հանէ: Ջուրը այդ բարձրութեան վրայ ուժ մըն է: Բայց որովհետեւ կը ցրուի եւ անձրեւի ձեւին տակ վար կուգայ, կարելի չ'ըլլար օգտուիլ անկէ: Օր մը մարդիկ յարմարութիւն ներկայացնող լեռներու գագաթը ամպաւոյն կայաններ պիտի շինեն, որոնք ընդարձակ տարածութիւններու վրայ իրենց պիտի քաշեն ամպերը: Երբ կարելի ըլլայ մեծաքանակ ջուր հաւաքել այդ բարձրութիւններու վրայ, գիւրին է երեւակայել այն խոշոր օգուտը որ պիտի քաղուի անկէ: Հաղարումը մէկը բարձրութենէ վար հասող այդ մեծաքանակ ջուրը ի՞նչ հսկայ ուժ պիտի արտադրէ:

Իսկ այն տեղերը, ուր լեռները յարմարութիւն չեն ներկայացնեն, պիտի շինեն աշտարակներ: Եթէ Ֆրանսական հանճարը լոկ քմահաճոյքի համար շինեց զայն, ագալին՝ անհրաժեշտ պահանջներու բերումով պիտի շինեն ամպաւոյն աշտարակներ, տանն անդամ աւելի մեծ քան էյֆէլինը: Անոնցմով ոչ միայն հսկայ ուժ առաջ պիտի բերեն մարդիկ, այլ նաեւ անսահման անջրդի տարածութիւններու ջուր պիտի մատակարարեն, զանոնք ոռոգելու, կեանք եւ պաղաքերութիւն ստեղծելու համար:

Այդ ուժը ոչ հանքածուխի պիտի նմանի, ոչ ալ նաֆթի, որոնց հաւանելու վախը կայ: Անվերջ ու անհատնում ուժ մը, որ քան ատեն որ արեւը գոյութիւն ունենայ, ան ալ գոյութիւն պիտի ունենայ երկրագունդի վրայ:

Դարեր յետոյ, անհրաժեշտ պահանջներու բերումով, մարդիկ մեզի համար տներեւակայելի եւ աւելի գործնական մի-

ջոցներ պիտի ստեղծեն ուժ առաջ բերելու համար: Որով քաղաքակրթութիւնը երբեք ալ չպիտի շիջանի վառելանիւթի պակասէն:

ԺԴ.

Մարդկութիւնը դարերէ ի վեր վնասներ է խաղաղութիւնը, անապատի յոգնաբեկ եւ ծարաւի ճամբորդին պէս, որ սկստիւր կը վնասէ: Բայց խաղաղութիւնը միշտ ալ խոյս է տուեր իրմէ: Ան հէքեաթներու յաւերժահարսն է, զոր անկարելի է բռնել:

Դարերու ընթացքին բոլոր օրէնագիրները եւ կրօնի վարդապետները աշխատեցնել եւ կրօնի վարդապետները աշխատեցնել եւ բնակեցնել խաղաղութիւնը մարդոց մէջ: Այդ բոլորը ի գուր է անցեր: Թերթեցէք բոլոր դարերու պատմութիւնը, կարծէք նշանախեց մը չէ փոխուած:

Այն ուժերը, որոնք քաղաքակրթութեան կառքին լծուած են եւ որոնց սանձը մարդոց ձեռքին մէջ կը գտնուի, ամէն ժամանակէ աւելի այսօր խորատկած են ամէն կապանք եւ սանձախոտոր կը յառաջանան, ո՛ւր, ոչ ոք գիտէ: Հաւանաբար նոր փորձութիւններու:

Գրուեցաւ որ նոր պատերազմ մը զարհուրելի պիտի ըլլայ: Նախկինները անոր քով տու խաղալիքներ պիտի ըլլան: Ոչ մէկ բան պիտի խնայուի, քաղաքներէն մինչեւ անպաշտպան բնակչութիւնը:

Ոչ մէկ պատերազմ այնքան հսկայական ուժեր չէր հանած իրարու դէմ, որ քան այս վերջին պատերազմը, եւ ոչ մէկ պատերազմ այնքան մեծաթիւ զոհեր չէր խլած, որքան վերջին համաշխարհային կոչուած պատերազմը: Ան տար միլիոն մարդիկ թաղեց եւ հինգ միլիոն հաշմանդամներ թողուց մարդկութեան: Մօտ երկու հարիւր միլիոն տղար կը հաշուին այդ պատերազմին համար եղած ծախքերը: Այս թիւերը բաւական են ցոյց տալու պատերազմին զարհուրանքը: Անոր հետեւանքները միլիոն աշխարհի զգալի են պետութիւններու պիւտճէին վրայ:

Նոր պատերազմ մը նախ գանդաղ պի-

տի ընթանայ, մինչեւ որ պետութիւնները պատրաստուին, եւ այդ պատրաստութիւնը տարիներ պիտի տեւէ բնականօրէն: Տարիներ ազգերը պատերազմի մղձաւանջին տակ պիտի ապրին: Մարդկային զգացումը պիտի անհետանայ անոնց մէջէն: Անոնց ջիւղերը պիտի յոգնին ու գերազրգուին, ու այդ գերազրգուածան հոսանքին մէջ անոնք պիտի դառնան վանդալներ, քանդելով ամէն ինչ, հրդեհելով եւ հիմնադատակ հորձանելով քաղաքներ եւ բնակչութիւն: Այդ օրը վարհուրանքի օր պիտի ըլլայ: Մարդիկ պիտի նմանին այն կենդանիին, որ ծնելէ յետոյ կը յօշոտէ եւ կ'ուտէ իր զաւակը:

Այդ նոր պատերազմը անտեսապէս բռնորովին պիտի քայքայէ եւրոպան: Խօսքը մասնաւորաբար եւրոպայի մասին է, որովհետեւ ան կը ներկայացնէ ամենապարտաւոր հոգը նոր պատերազմներու: Իսկ այս բանին արդիւնքը պիտի ըլլայ յեղափոխութիւն եւ պոլշեւիկութիւն:

Ոմանք գեղին վտանգի մասին գրեցին: Այսօրուան պայմաններով տարօրինակ կը թուի այդ վտանգի մասին խօսիլ: Բայց անտեսապէս կազմալուծուած եւ ներքնա-

պէս քայքայուած եւրոպայի մը ամէն վտանգ պիտի սպառնայ, սովէն սկսեալ մինչեւ կարմիր եւ գեղին վտանգները:

Վայրենի հորդաններ կրցան քայքայել Հռոմէական կայսրութիւնը, որովհետեւ կազմալուծուած էր արդէն: Հռոմէական կայսրութիւնը եթէ բաւականին զօրութիւն ունենար այդ ժողովուրդները իրեն ենթարկելու եւ քաղաքակրթելու, առնուազն տասը դարեր շահած կ'ըլլար քաղաքակրթութիւնը:

Եւրոպան ալ արդեօք Հռոմէական կայսրութեան բախտակից պիտի ըլլայ: Այսօրուան քաղաքակրթութիւնն ալ պիտի նմանի քաղաքական կամ եգիպտական քաղաքակրթութիւններուն, որոնք հետքեր ձգած ու անցած են: Ապագայ սերունդներու պատմութեան ուսուցիչը պիտի սորվեցնէ՞ որ, օրինակի համար, ժամանակին եւրոպայի մէջ կար ծագեալ քաղաքակրթութիւն մը: Եւ թերեւս առիթն ալ ունենայ քանի մը յիշատակարոններ ցոյց տալու, ինչպէս ցոյց կուտան այսօր բուրգերը:

Գ. ՂՕՆԶԷԿԻԻԼԵԱՆ

(Վերջը յաջորդով)

